

УДК 37.017.91

ГАРМОНІЙНА ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНИ ТА ПРИРОДИ ЯК ОСНОВА ВИХОВАННЯ В ОСОБИСТОСТІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

О. В. Молчанюк

ORCID 0000-0002-4695-9917

У статті розглядаються історія відносин людини та природи, форми панування людини над природою, окреслюються шляхи нового погляду сучасної людини на природу. Проаналізовано сутність поняття «взаємодія», яке означає взаємну дію, тобто таку, що зумовлена причиною й наслідком. Зроблено акцент на різних типах взаємодії людини та природи, та схарактеризовано три основні: узгоджену; неузгоджену; стихійну. Наголошено на тому, що систему «людина-природа» варто розглядати з позиції суб'єктивізації природи й налагодження міжсуб'єктних відносин, а значить, і сприймати людину носієм нового світогляду – ноосферного. Екологічне мислення розглядане як систему знань, як наукову парадигму, як систему світогляду людини, яка описує комплекс явищ, пов'язаних із самоорганізацією людини та природи в новий об'єкт світосприйняття. Феномен екологізації мислення пов'язаний із коеволуційною концепцією, за якої коеволуція є новим трактуванням природи. Розглянуто суть взаємодії людини з природою, урахувавши синтез діалектичного, синергетичного й циклічного процесів, що в поєднанні справляють системний ефект. Визначено, що емоційною основою гармонійних відносин є певні почуття, що зароджуються в людей стосовно один до одного та природи. Виділено три основні групи почуттів. Зроблено висновок, що світогляд людини є відображенням чистоти, здоров'я й повноти природних процесів.

Ключові слова: взаємодія, типи взаємодії людини та природи, система «людина-природа», суб'єктивізація природи, екологізація мислення, коеволуція.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Людина єдина з природою генетично, функціонально й суттєво. Генетично – за своїм походженням, функціонально – перетворює її в процесі життєдіяльності, суттєво – сама людина є частиною природи. Варто зазначити, що людина мислить для того, щоб пізнати навколишній світ або ситуацію, яку

переживає й реалізує свої прагнення. Із погляду дослідників, спроможність людини мислити відкриває перед нею можливості пізнання не лише реального світу, а й прихованого й доступного для розуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Людина виявляє суб'єктивне ставлення до природи в процесі діяльності. Отже, значущість проблеми взаємодії людини з природою ґрунтується на орієнтації зазначеного процесу на особистість.

У філософських, психологічних, педагогічних дослідженнях представлені різні аспекти проблеми формування особистості: досліджені питання становлення самосвідомості особистості (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Столін, П. Чамата, Н. Чеснокова, О. Шорохова та ін.); розкриті загальні основи формування ставлення особистості до інших і до себе (Р. Декарт, І. Кант, А. Камю, Е. Муньє, І. Фіхте та ін.); вивчені структури й динаміки ставлення особистості до себе (Р. Бернс, У. Джемс, Х. Каплан, І. Кон, С. Пантелєєв, К. Роджерс, М. Розенберг, Р. Уайлі та ін.); науково обґрунтовані психологічні основи формування й розвитку особистості (К. Абульханова Славська, Б. Ананьєв, В. Давидов, О. Дусавицький, О. Кононко, Г. Костюк, Б. Ломов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Г. Цукерман, Д. Ельконін та ін.); розробленні нової парадигми освіти (Г. Балл, І. Бех, В. Давидов, О. Дусавицький, С. Максименко, С. Подмазін, О. Савченко, Г. Цукерман, Д. Ельконін, І. Якименська та ін.).

На сучасному етапі є два шляхи адаптації до довкілля: змінювати довкілля для своїх потреб або змінювати себе чи власну поведінку, прилаштовуючись до довкілля. У зазначеному аспекті спрацьовує закон невизначеності В. Гейзенберга. Якщо впроваджувати його в розвитку біосфери та визначенні впливу людини на біосферу, то можна свідчити про неможливість передбачення такого розвитку.

Психолого-педагогічні особливості ціннісного ставлення людини до природи привертала й привертають увагу багатьох науковців: філософів (І. Кант, Е. Роттердамський, Г. Сковорода та ін.), психологів (І. Бех, О. Кононко, В. Мясичев, В. Столін та ін.), педагогів (В. Сухомлинський, І. Харламов та ін.). Аспект формування взаємин із природним середовищем був детально розглянутий з позиції психолого-педагогічного підходу в роботах І. Беґа (2013), Л. Виготського, С. Дерябо та інших. Роботи Г. Шевченко та інших мали значний вплив на усвідомлення процесу формування еколого-естетичного виховання як нового напрямку педагогічної теорії і практики (Шевченко, 2015).

На підставі аналізу сучасних процесів свідчимо, що світогляд сучасної людини орієнтований на задоволення власних потреб за рахунок природи і суспільства.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У переліку поданих вище наукових праць увага була присвячена або історії відносин людини та природи, або характеристиці форм панування людини над природою, прогресивним є факт поділу природи на низку рівнів: світ неорганічної природи, органічна природа, рослини, тварини, людина, проте відсутній універсальний підхід щодо розкриття сутності взаємодії людини та природи на сучасному етапі, а також впливу цієї взаємодії на виховання в особистості ціннісного ставлення до природи.

Мета статті – обґрунтувати думку, що людина не може існувати без природи не тільки фізично, тобто тілесно, а й також душевно й духовно.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Історія відносин людини та природи сягає давнини. Починаючи з давнини, форми панування людини над природою постійно змінюються.

У будь-який історичний період розвитку людина завжди обожнювала природу, пояснюючи природні явища спочатку примітивною мовою. Людські племена вважали сонце й зірки, дерева й ріки, хмари й вітри істотами, які живуть, як люди, тварини. Відтак формувалася екологічна етика у жанрі звичаїв, створювалася певна міфологічна модель світу. У наукових працях з екологічної етики та психології людини доведено, що між давньою людиною та світом природи не існувало чітких меж, підтвердженням цього факту є те, що людина вважала себе частиною природи, переносила свої власні сили та властивості на природу й паралельно одухотворювала природу.

Як відомо з історії, багато властивостей природи максималізувались і ставали предметами магічних культів, що підтверджується давнім живописом.

Варто зазначити, що в античній та середньовічній філософії в епоху Відродження, за Нових часів і за умов сьогодення питання, що стосуються проблеми «людина – природа» мали первісне значення. У міфах стародавньої Греції боги досить часто здійснювали вчинки, характерні для звичайних людей. Цим фактом доведено, що цілковитого виокремлення богів і людей із природи не було. Відомо, що початок боротьби філософії з міфологією припадає на момент визначення філософського осмислення взаємодії «людина-природа». У свій час саме міфами пояснювали все, із чим людина стикалась безпосередньо в життєдіяльності. Ці пояснення не

позначались науковим розумінням етіології виникнення взаємодії людини та природи. У період античної філософії відносини «людина – світ» – головні в концепції пізнання. Згідно з зазначеною концепцією, природа була на першому місці, якщо йшлося про «світ». Коли говорять про «людину», то мають на увазі не одну особу й не групу людей, а в цілому – людський рід, якщо йшлося про природу, то це сукупність усіх природних явищ.

Якщо гармонія досягається за узгодженої взаємодії, то дисгармонія виникає внаслідок неузгодженості елементів системи (Шевченко, 1993, с. 4-5).

Вищезазначену концепцію «людина-природа» розглянуто філософами античності, зокрема, Арістотелем, Емпедоклом, Лукрецієм Каром, Платоном та іншими. Платон стверджував, що людина та природа – єдине ціле, але з певними відмінностями. Цікавими були погляди на людину та природу як на взаємозалежні елементи філософів стародавньої Греції. Вони зазначали, що в людини завжди є як творче начало на відміну від тварин, які також активно впливають на природу, але цей вплив не виходить за межі пристосування. Філософ Емпедокл наголошував на тому, що коли змінився клімат, рослинний і тваринний світ, змінився відповідно і характер їжі, але «потвори», які раніше жили на Землі, загинули, тому що не змогли пристосуватись до різко змінених умов. Із погляду Демокріта, природа – це наставник і вчитель людини. Філософ стверджував, що людина має бути зобов'язана саме тваринному світу. На переконання Арістотеля, взаємодія людини та природи має вагомe значення. Із погляду Арістотеля, людина думає й розуміє, тварина тільки відчуває. Природа дала людині все, що є в ній досконалого, людиною й вимірюється природа.

Вергілій – мислитель стародавнього Риму й поет – стверджував, що людина, яка вивчає природу, здобуває знання про неї, перетворює дикі ліси, пустелі, болота на прекрасний ландшафт, який милує око та приносить користь нинішнім і майбутнім поколінням.

Лукрецій Кар уперше в античній філософії порушив питання про зв'язок історії природи й історії людей. Із погляду філософів античності стосовно взаємодії людини з природою, природа – це божественна «структура».

У вченнях мислителів епохи Відродження Бог ототожнювався з природою. Одні філософи розчиняли природу в Богові, інші – Бога в природі.

Філософські думки Епохи Відродження стали наріжним каменем для подальшого розвитку науки, зокрема для обґрунтування М. Коперником геліоцентричної картини світу, учення Д. Бруно про нескінченність

природи й багаточисельність світів, ці ідеї оформлювались у пантеїстичне розуміння Всесвіту.

За Нової доби мислителі П. Гольбах, Ж.-Ж. Руссо та інші людину розглядали як істоту, яка виникла з природи. Ж.-Ж. Руссо вважав, що в системі «людина – природа» остання є основним початком. Із погляду мислителів, цивілізована людина – це така людина, яка, спираючись на досвід і суспільне життя, користується природою для власного щастя.

Показником нового ставлення до людини є спеціальні поховання людей, що супроводжуються культовими церемоніями, навіть жертвоприношенням. Отже, ці ритуали – факт, що людина вже не розглядається тільки як жива істота, а доведено, що в людині є така частка, якої не можна ототожнювати з тілом.

Гегель у «Філософії природи» розкрив взаємовідносини людини та природи. Мислитель наголошував на тому, що ставлення суспільства до природи зумовлене його егоїстичними мотивами.

Пояснюючи гармонію людини та природи, В. Вернадський стверджував, що людина в найтісніший спосіб пов'язана з біосферою, із живою речовиною, що населяє планету. Людина як природний об'єкт залежить від довкілля, цю залежність вона має враховувати в поведінці. Із погляду автора, «Людина вперше реально зрозуміла, що вона — житель планети й може — повинна — мислити й по-новому, не тільки в аспекті окремої особи, сім'ї або роду, держав або союзів, а й у планетарному аспекті» (Вернадський, 1997).

Унікальним є пояснення єдності людини та природи відомим філософом-гуманістом А. Швейцером. Альберт Швейцер (1875–1965) одним із перших став розглядати ставлення до інших живих істот як етичну проблему. Етичною, моральною людина може вважати себе тільки тоді, коли стане поважати будь-яке життя й надавати допомогу будь-якому життю, що почувається нещасним. Він зазначав, що помилкою всіх чинних етик було те, що науковці розглядали взаємини людей, адже йдеться про те, як ставиться людина до всього, що її оточує. Етикою є відповідальність за все живе.

Це провідний принцип етики А. Швейцера. Його суть полягає у збереженні життя: «Добро – це те, що слугує збереженню та розвитку життя, а зло – це те, що знищує життя або шкодить йому» (Швейцер, 1993, с. 220-221).

Усі твори Г. Сковороди пронизані закликом, зверненням до кожної особистості, стати істинною людиною, із зовнішньої – внутрішньою, із тілесної – духовною й у такий спосіб поєднатися з Богом, а отже, – із природою всього суцього. Зазначена ідея Г. Сковороди вміщує власне

вимогу філософа жити в гармонії з природою: український мислитель акцентував увагу саме на духовній природі, на духовній глибинній суті людини, причому людина, на його переконання, розкривши себе, має себе перетворити, або, як писав Сковорода, «удруге народитися».

Із позиції філософів, людина є істотою, яка повинна нести більше відповідальності й бути опорою, а не тим, хто нищить Природу і використовує її у власних цілях. Удосконалення особистості неможливе за рахунок природи, а має супроводжуватись удосконаленням самої природи.

За сучасної науково-технічної революції відкрилась перспектива абсолютної влади людини над природними процесами в планетарному масштабі. З кожним новим ступенем оволодіння силами природи виникає небезпека втрати біологічної різноманітності в цілому й руйнування природного базису людського існування. Цим зумовлене привело до певного розуміння фундаментального значення й місця живої речовини в структурі й еволюції Всесвіту. Сьогодні людину, суспільство, моральність варто розглядати як продукт еволюції. На підставі аналізу цього твердження створюються теоретичні передумови розуміння основ питань, пов'язаних із впливом людини, людства в цілому на довкілля.

На підставі аналізу сучасних процесів свідчимо, що світогляд сучасної людини орієнтований на задоволення власних потреб за рахунок природи і суспільства. Нині необхідно створювати нову єдину систему – екосферу, що являтиме собою сукупність взаємопов'язаних процесів, зокрема кругообіг речовин, енергії та інформації. Для створення такої системи важливе нове розуміння людини, яка володіє синергетичними знаннями, прагне до екологічної революції, яка акцентує увагу спільноти на відповідність законів техносфери законам природи й людини. Це означає, що людину варто розглядати в екосфері не як центром світу, а одним із елементів системи, що може функціонувати поряд з іншими елементами – технічними та природними – у процесі кругообігу речовин, енергії та інформації.

Основою такого процесу, із нашого погляду, є розгляд поняття «взаємодія», яким можливо розкрити суть будь-яких явищ і процесів. Саме взаємодія має стати тим ключем, який у майбутньому зможе «відчинити» таємниці людини й самої природи. У зазначеному аспекті природа розглядається як середовище, яким породжується життя. Поняттям «взаємодія» обґрунтовуються основні положення діяльності щодо формування цінностей людини. Взаємодія є властивість буття, форма зв'язку матеріальних систем, процес, що реалізується між ними. Це кінцева мета пізнання. В аспекті зазначеного стає зрозумілим, що розвиток системи «людина-природа» пояснюється принципом взаємодії матеріальних систем.

Слово «взаємодія» означає взаємну дію. Тобто таку, що зумовлена причиною й наслідком. Дія однієї сторони викликає дію протилежної й навпаки.

А. Скворцов визначив чотири типи взаємодії (Крисаченко, 1996). Перший тип аморальний, коли один суб'єкт взаємодії чинить зло іншому. Другий – утилітарний, коли один суб'єкт використовує іншого у власних цілях. Третій тип взаємодії теоретичний, науковий, коли один суб'єкт пізнає, спостерігає, досліджує інший. Четвертий – естетичний, коли один суб'єкт взаємодії вбачає в іншому суть краси й насолоджується цією красою, підносячи об'єкт свого милування на рівень естетичної значущості. Суб'єкт, на який спрямована дія, може реагувати по-різному: негативно, позитивно або нейтрально.

Із нашого погляду, найвищим рівнем взаємодії є гармонійна взаємодія з собою, людьми, внутрішнім і зовнішнім середовищем.

Проаналізувавши сучасні процеси, стверджуємо той факт, що сучасна людина змушена демонструвати власні творчі здібності, створювати регульовані нею штучні екосистеми, існування яких неможливе без самого творця. Звідси, – особистість, якщо вона стане екологічно орієнтованою, зможе спрямувати всі свої сили на гармонізацію екосистем. Сучасна особистість зобов'язана бути в гармонії з природою тощо. Вона відповідальна за цілісність і функціонування екосистеми. Це означає, що людину можна схарактеризувати, аналізуючи процеси функціонування екосистеми, за яку вона відповідає. Усі її дії мають бути спрямовані на гармонійну взаємодію з природою.

Отже, систему «людина-природа» варто розглядати з позиції суб'єктивності природи й налагодження міжсуб'єктних відносин, а значить, і сприймати людину носієм нового світогляду – ноосферного. Такій людині й будуть притаманні синергійні властивості, отже, її можна буде назвати синергетичною людиною.

За синергетичної парадигми сприйняття світу природи, з'ясується, що більшість існуючих у природі систем є системами відкритого типу. Відкритість системи означає, що між нею й навколишнім світом здійснюється постійний обмін інформацією, чим зумовлена її мінливість і стохастичність.

Очевидно, що найбільш повно можна пояснити суть взаємодії людини з природою за синергетичного підходу. Синергетичну систему ми будемо розглядати як окультурену природу, що позначається в різноманітті зв'язків, їх багатofункціональності й лабільності. Завдяки гармонійній взаємодії людини та природи підвищується життєспроможність як природи, так і людини. Це є показником репродуктивності системи

«людина – природа». Саме взаємодії як процесу властива циклічність. Взаємодія – безперервний процес, за зупинки якого система «людина – природа» розпадається. Повторюваність циклу забезпечується його стадійністю, фазою, ритмом. Цикл являє собою мережу взаємоузгоджених процесів, що регулюються цінністю відтворення життя.

За взаємодії в системі «людина – природа» відбувається домінування людини над природою, або природа безпосередньо домінує над людиною, отже, – це взаємоузгоджений процес коеволюційного розвитку. Перший варіант взаємодії відомий і ретельно висвітлений у літературі як екологічна криза. Такий тип взаємодії виникає в разі, коли світ «людиноцентричний». Друга позиція, як етика природи, тільки нині набирає силу. Вона зводиться до того, щоб наділити природу властивістю суб'єктності та сприймає природу не об'єктом експлуатації, а рівноправним «суб'єктом», що заслуговує на бережливе ставлення, захист і любов. Третім варіантом взаємодії передбачається взаємоузгодження обох структур. Людина прагне жити в злагоді з природою. Людина у ставленні до природи повинна виробити прийнятний для обох сторін варіант взаємодії, щоб відбувався обопільний розвиток. Коеволюційні процеси – процеси, у яких розвивається система «людина – природа». Під коеволюційною взаємодією ми конкретно розуміємо гармонійне узгодження людини та природи, у результаті чого має виникнути замкнута система кругообігу речовини, енергії та інформації.

Проаналізувавши вищезазначену взаємодію елементів системи «людина – природа», можемо окреслити різні типи взаємодії, що є, або можливі, в майбутньому. Ми виокремили три основні типи взаємодії: узгоджена; неузгоджена; стихійна. Характеризуючи перший тип взаємодії як оптимальний, який можливо організувати між елементами розглянутої системи, варто зазначити, що людина та природа – це дві протилежності. Саме цим фактом пояснюється гармонія між людиною та природою. Природа в моменти згоди не піддається руйнівним діям, людина від цього процесу отримує емоційне задоволення. Узгодженість, тобто гармонія, не означає, що елементи, що узгоджуються, мають стати тотожними. Саме протилежності й узгоджуються в такий спосіб, що виникає гармонія. Гармонійна система, елементи якої різняться, й, незважаючи на ці відмінності, узгодження відбувається на основі загальних властивостей, інтересів і мети. Серед природи розкриваються здібності людини до адаптації, природа робить її прекрасною, доброю й дієвою істотою. У результаті узгодженого типу взаємодії поширюється різноманіття, посилюється стійкість, лабільність, надійність системи «людина – природа». За такої взаємодії варто враховувати природний рух самої

системи, що виникає внаслідок неузгодженості елементів системи. Узгоджений тип взаємодії призводить до руйнування структур. Людина сприймає природу як неживу структуру, яку варто захищати й розуміти. Людина повністю підпорядковує природу й починає пригнічувати її. Якщо система «людина – природа» не зможе бути гарантом стійкого розвитку, конфлікт між людиною та природою неминучий.

Отже, посилаючись на вищезазначене, дійшли висновку, що узгоджений тип взаємодії сприяє гармонії, неузгоджений – призводить до формування дисгармонічної структури, а стихійно-відчужений – до катастроф.

Діяльність людини не вписується в природні взаємоузгоджені біохімічні цикли. Перш ніж починати перетворювати природу, людина повинна змінити ставлення до неї, а відповідно і власний світогляд. Тільки в такому аспекті можна підвищити якість середовища проживання, піднести оптимальний рівень життя людини, а найголовніше – рівень її екологічної культури та свідомості.

Формуванню світогляду, зазвичай, передують емоційно-ціннісне ставлення до світу природи, що характеризується поняттями «світосприйняття». Світосприйняття виникає вже на біопсихологічному рівні індивідуального ставлення до світу природи й виконує винятково адаптивну функцію. Оцінна сторона світосприйняття полягає в тому, що на підставі безпосередніх відчуттів здійснюється відбір необхідних і корисних для життя особистості орієнтацій, за яких, адже вони пов'язані єдиним емоційним аспектом, особистість орієнтується на цілісне ставлення до власного буття, гранями якого є різноманітні форми діяльності: екологічної, політичної, правової тощо. Лише коли людина пройде стадію осмислення, світосприйняття стає чинником, що безпосередньо впливає на світоглядні орієнтації особистості, визначаючи психологію її поведінки.

У суспільстві сталого розвитку необхідні кардинальні зміни відносин людини до природи, повної відмови від руйнування екологічних систем й умов життя людей, тваринного й рослинного світу. У сучасному суспільстві важливо послідовно провадити соціальну політику, спрямовану на забезпечення соціальної рівності й високого рівня задоволення матеріальних і духовних потреб кожного члена суспільства. У реальності не може бути гармонії в душі людини без зв'язку із природою, близькості з нею, також не може бути миру та згоди людини з природою без благополуччя в суспільстві. В ідеалі завдання адаптації, а відтак і реабілітації – прагнення до досягнення гармонії на всіх рівнях регуляції життя, у тому числі – створення екологічного балансу між природою й суспільством, суспільством і людиною.

Людина, незважаючи на соціалізацію, є природною істотою. На переконання багатьох учених, соціалізація людини – це результат засвоєння соціальних правил і норм. Однак у цьому аспекті не обґрунтовується впливу природи на природу людини.

Отже, процес соціалізації відбувається при спілкуванні людини з природою, адже природа стає найбільш значущою для людини. За нерозривних зв'язків із природою людина спрямовується на збереження основи життя, на свідоме управління та збагачення природи. Відтак людина згодом усвідомлює, що вона є результатом розвитку природи, а її сутність є сутністю природи. Отже, сьогодні формується екологізація мислення. Ми екологічне мислення розглядаємо як систему знань, як наукову парадигму, як систему світогляду людини, яка описує комплекс явищ, пов'язаних із самоорганізацією людини та природи в новий об'єкт світосприйняття. Феномен екологізації мислення пов'язаний із коеволуційною концепцією, за якої коеволуція є новим трактуванням природи.

Варто зазначити, що говорити про екологізацію мислення людини й концепцію коеволуції неможливо без визнання значення сучасної екологізації освіти. Значення освіти в подоланні екологічної кризи вагоме, адже лише завдяки освіті можливо створити передумови для формування високоосвіченої особистості, яка зможе реалізувати потужні можливості на благо свого народу та світової спільноти.

Людина в процесі перетворення світу поціновує його з точки зору важливості його предметів і явищ для досягнення власної мети. Однак констатуємо, що важливо для одного, утрачає значення для іншого. Вибір визначається значимістю предметів і явищ природи, що і є засобами досягнення мети.

Вищезазначене означає, що ні природа, ні людина не поневолюють один одного, а взаємодія людини з природою перетворюється на творчу справу. За гармонійної взаємодії людини з природою в людини формується духовність. Духовність – це цілісний, синергетичний процес. Набуття духовності – це процес перетворення себе в пошуках вищих цінностей, тільки тоді природа для людини стане осмисленою, натхненною та прекрасною. Отже, суть взаємодії людини з природою ми розглядаємо, урахувавши синтез діалектичного, синергетичного й циклічного процесів, що в поєднанні справляють системний ефект. Отже формується людина нової культури – культуротворча особистість, діяльність якої буде сприяти гармонії відносин між людиною та природою.

Людина може стати моральною тільки тоді, коли вона стане частиною творчої сили природи. Гармонійні стосунки викликають добрі почуття, дисгармонійні – злі. Тож налагодження добрих відносин розглядаємо як

пошук синергетичних рішень. Світогляд людини є відображенням чистоти, здоров'я й повноти природних процесів. За нових відносин із природою необхідне формування нової людини та зміна пріоритету прагматизму на пріоритет підвищення якості життя, а для цього необхідно відмовитись від усіх негативних типів взаємодії з природою та структур позаприродних систем. Отже, за відносин із природою людина не тільки формується, а й відчуває підтримку, удосконалюється, безперервно відтворюючись не тільки фізично, а й духовно.

Із нашого погляду, формування екологічного світогляду й культури особистості відбувається й за ефективної взаємодії людей між собою та природою, що ґрунтується на довірі, повазі, співпраці й діалозі.

Емоційною основою гармонійних відносин є певні почуття, що зароджуються в людей стосовно один до одного та природи. У соціальній психології, зазвичай, виокремлюють такі групи почуттів: кон'юнктивні – позитивні, об'єднувальні та зближувальні людей почуття. Кон'юнктивні почуття позначаються в різних формах позитивних емоцій і станів, що є показником готовності до зближення та спільної діяльності; диз'юнктивні почуття – сюди відносять роз'єднувальні почуття, коли інша сторона є неприйнятною, може бути навіть фруструвальним об'єктом. Диз'юнктивні почуття виражаються в різних формах негативних емоцій і станів, що розцінюється партнером як неспроможність готовності до подальшого зближення та спілкування; індиферентні (нейтральні) почуття – припускається нейтральне ставлення. Сюди можна віднести байдужість взагалі до всього, що оточує.

Гармонійні відносини – це взаємна готовність суб'єктів до певного типу взаємодії. Готовність до взаємодії супроводжується емоційними переживаннями: позитивним, індиферентним, негативним. Готовність до взаємодії може реалізуватися в поведінці людини при спілкуванні, у діяльності. Саме в діяльності та спілкуванні розкривається характер гармонійних відносин. При цьому відносини характеризуються адекватністю й неадекватністю взаєморозуміння й когнітивним ототожненням або браком цього ототожнення; готовністю до сприяння, бездіяльності тощо. Щоб оптимізувати процес гармонійної взаємодії людини та природи із позиції суб'єктності, дати новий шанс кожній особистості гідно репрезентувати себе, необхідна суттєва зміна умов взаємодії зазначеного процесу, така, щоб запрацювали потенційні можливості людини (у напрямі, сприятливому для самоорганізації й самореалізації особистості).

Від уміння особистості налагодження гармонійних відносин залежить ефективність зазначеного процесу.

Взаємодія людини зі світом природи може відбуватися впродовж п'яти етапів. Перший етап – дослідження особливостей сприйняття світу природи людиною. На цьому етапі досліджуються не тільки знання людини про природу, а й взаємозв'язки людини з природою, засновані на її суб'єктивному сприйнятті. Центральним поняттям екологічної свідомості є «світ природи» та його суб'єктивне сприйняття. Тож важливим є усвідомлення відмінності між «світом природи» та «природним середовищем». Поняття «світ природи» наділене духовністю, «природне середовище» сприймається людиною як місце для діяльності або просто місцевість. Від особливостей сприйняття людиною світу природи залежить ставлення до неї.

Другий етап – оцінювання умов формування екологічної свідомості. Для формування екологічної свідомості необхідним є дотримання цілої низки умов. На цьому етапі аналізуються тенденції розвитку суспільної й суб'єктивної екологічної свідомості, тип екологічної свідомості, культурно-історичні, соціальні, психологічні й педагогічні умови.

Третій етап – аналіз мотивації екологічної поведінки. ґрунтується на дослідженні суспільного й особистісного вибору цінностей, формуванні ціннісних орієнтацій й мотивів діяльності. Вивчаються особливості екологічної свідомості й поведінки різних вікових, соціальних груп. Простежується взаємозв'язок між професійною й віковою приналежністю, із однієї сторони, і специфікою мотивації екологічної поведінки, властивій цій групі людей або окремим її представникам.

Четвертий етап – визначення специфіки суб'єктивного ставлення до природи. На цьому етапі необхідною є класифікація видів суб'єктивного ставлення до природи та психологічна характеристика різних типів ставлення до неї відповідно до того, прагматичну або непрагматичну діяльність із природою здійснює людина. Ми погоджуємося з твердженням Г. Пономарьової (2005), що суб'єктність особистості – це здатність людини бути суб'єктом, а отже, пізнавати себе й навколишній світ, відстоювати власну позицію, висловлювати власні погляди, бути активним членом суспільства й організатором власного життя, своєї навчальної чи професійної діяльності тощо. Суб'єктність позначається в прагненні до самовизначення, самодетермінації, саморегуляції, самоорганізації й самовдосконаленні в професійній діяльності.

Отже, можна виокремити основні типи ставлення людини до природи: прагматичне, практичне, пізнавальне, естетичне, етичне й охоронне, якими й визначається специфіка суб'єктивного ставлення до природи.

П'ятий етап – розробка принципів і методів формування екологічної свідомості. На цьому етапі досліджуються не тільки педагогічні умови, за яких стає можливим формування ціннісного ставлення до природи, а і створюються спеціальні моделі формування екологічної свідомості, технології взаємодії з природою, укладаються психолого-педагогічні програми організації екологічної освітньої та практичної діяльності, відбувається стимуляція екологічної активності особистості.

На підставі аналізу вищезазначених позицій підтверджуємо той факт, що ціннісним ставленням до природи регулюється взаємодія людини та природи.

Умовами успішної взаємодії (у тому числі взаємодії з природою) педагоги та психологи визначають такі елементи: наявність мотивації взаємодії: значимість діяльності, у якій спонукається налагоджувати взаємодію з природою та її об'єктами для досягнення певної мети; наявність засобів, необхідних для реалізації процесу взаємодії з природою; індивідуально-психологічні особливості суб'єктів, що сприяють успішній взаємодії з природою на основі ціннісного ставлення до неї; наявність соціально-психологічних умов, що сприяють максимально ефективному протіканню процесу ціннісної взаємодії з природою.

Характер взаємодії з природою визначається такими положеннями: правильним й дозволим є тільки те, що не завдає шкоди природі й забезпечує екологічну рівновагу; етичні норми та правила так само поширюються як на взаємодію між людьми, так і на взаємодію зі світом природи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ураховуючи сучасні відносини людини з природою, варто зазначити, що настає пора активного пізнання й усвідомлення поведінки людства на планеті, формування нової парадигми його розумової діяльності.

Відокремити людину від світу природи означає позбавити її змісту й сенсу, і в цьому випадку вона вже просто не буде людиною. Людина повинна розуміти й відчувати саму себе, коли в повному сенсі стане тим, ким вона є, вона віднайде своє місце в Природі.

Сучасна людина повинна бути максимально відповідальною, чітко знати й відчувати свою роль у природі. Саме тут її місце, оскільки ми спроможні думати, діяти у злагоді з Природою, співпрацювати з нею й не порушувати її законів.

Вищезазначені положення орієнтовані на екологічно доцільну поведінку людини в природі; на непротиставлення людини й природи; сприйняття природних об'єктів як рівноправних партнерів взаємодії; баланс прагматичної й непрагматичної взаємодії людини з природою.

Література

1. Вернадский В. И. Размышления натуралиста : в 2-х кн. Москва : Наука, 1977. Кн. 2 : Научная мысль как планетное явление. 191 с.
2. Крисаченко В. С. Екологічна культура : теорія і практика. Київ, 1996. 359 с.
3. Пономарьова Г. Ф. Формування екологічної культури майбутнього вчителя : навч. посіб. для студ. вищ. навч. пед. закл. Харків : Ранок, Веста, 2005. 105 с.
4. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры : избранное / пер. с нем. Москва : Прометей, 1993. 512 с.
5. Шевченко В. І. Концепція пізнання в українській філософії : курс лекцій. Київ : ІСДО, 1993. 168 с.
6. Шевченко Г. П. Одухотворений образ Людини Культури XXI століття: процес його виховання у вищій школі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць*. Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. Вип. 5(68). С. 213-224.

References

1. Vernadskyi, V. I. (1977). Razmyshleniya naturalysta: v 2-kh kn. [Reflections of the naturalist: in 2 books]. *Book 2: Nauchnaia mysl kak planetnoe yavlenye*. Moscow: Nauka (rus).
2. Kryshchenko, V. S. (1996). *Ekolohichna kultura: teoriia i praktyka [Encyclopedic culture: theory and practice]*. Kyiv (ukr).
3. Ponomarova, H. F. (2005). *Formuvannia ekolohichnoi kultury maibutnoho vchytelia: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. ped. zakl. [Formation of the ecological culture of the future teacher: a textbook for students of higher educational pedagogical institutions]*. Kharkiv: Ranok, Vesta (ukr).
4. Shveitser, A. (1993). *Upadok i vrozozhdenye kultury: izbrannoe [The decline and revival of culture]*. Translation from German. Moscow: Prometei (ukr).
5. Shevchenko, V. I. (1993). *Kontsepsiia piznannia v ukrainii filosofii: kurs lektsii [Conception of cognition in Ukrainian philosophy: the course of lectures]*. Kyiv : ISDO., 168 s.
6. Shevchenko, G. P. (2015). *Odukhotvorenyi obraz Liudyny Kultury XXI stolittya: proces yoho vykhovanny u vyshhiy shkoli [Spiritualized man of culture image of XXI century: the process of its upbringing in high school]. Spirituality of a personality: methodology, theory and practice: collection of research works, #5(68), 213-224 (ukr).*

ГАРМОНИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЧЕЛОВЕКА И ПРИРОДЫ КАК ОСНОВА ВОСПИТАНИЯ У ЛИЧНОСТИ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДЕ

О. В. Молчанюк

В статье рассматривается отношение человека и природы в историческом аспекте, формы главенствования человека над природой, очерчиваются пути

нового мировоззрения современного человека на природу. Проанализирована суть понятия «взаимодействие», которое означает взаимное действие, а именно такое, что обусловлено причиной и следствием. Сделан акцент на разных типах взаимодействия человека с природой и охарактеризованы три основные: согласованный, несогласованный, стихийный. Сделано ударение, на том, что систему «человек-природа» следует рассматривать с позиции субъективизации природы и налаживания межсубъектных отношений, а значит, и восприятия человека носителем нового мировоззрения – ноосферного. Экологическое мышление рассмотрено как система знаний, как научная парадигма, как система мировоззрения человека, которая описывает комплекс явлений, связанных с самоорганизацией человека и природы в новый объект мировосприятия. Феномен экологизации мышления связан с коэволюционной концепцией, согласно которой коэволюция есть новой интерпретацией природы. Рассмотрена суть взаимодействия человека и природы с учетом диалогических, синергетических и циклических процессов, которые в совокупности составляют системный эффект. Определено, что эмоциональной основой гармонических отношений есть определенные чувства, которые зарождаются у людей по отношению друг к другу и природе. Выделены три основные группы чувств. Сделан вывод, что мировоззрение человека есть отображением чистоты, здоровья и целостности природных процессов.

Ключевые слова: взаимодействие, типы взаимодействия человека и природы, система «человек-природа», экологизация мышления, коэволюция.

HARMONIC RELATIONSHIPS OF MAN AND THE NATURE AS A BASIS TO BRING UP VALUE-BASED RELATIONS TO THE NATURE

O. V. Molchaniuk

The article deals with the history of relations between man and the nature, the forms of human domination over the nature, outlines the ways of new viewing the nature by modern men. The essence of the "interaction" concept is analyzed, which means mutual action, which has cause and effect. The emphasis is placed on the different types of relationships between man and the nature, and three main features are described: coherent; unmatched; spontaneous. It is emphasized that the system of "man-nature" should be considered from the standpoint of subjectivity of nature and establishing inter-subjective relations, and, therefore, regard a person as the bearer of a new outlook - noosphere.

Ecological thinking is considered as a system of knowledge, a scientific paradigm, a system of human worldview that describes a complex of phenomena associated with self-organizing man and the nature in a new object of world perception. The phenomenon of thinking ecologization is associated with a co-evolutionary concept, according to which it is a new interpretation of the nature. The essence of human interaction with the nature is considered taking into account the synthesis of dialectical, synergetic and cyclic

processes which together produce a systemic effect. It is determined that the emotional basis of harmonious relationships is feelings that originate to each other and the nature. There are three main groups of feelings. The author concludes that the human worldview is a reflection of purity, health and completeness of natural processes.

Keywords: Relationships, types of relationships between man and the nature, system "man – the nature", subjectivity of nature, thinking ecologization, coevolution.

Молчанюк Ольга Василівна – завідувач кафедри природничих дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна). E-mail: ov888@ukr.net.

Molchaniuk Olha Vasylivna – Head of the Chair of Natural Sciences, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine). E-mail: ov888@ukr.net